

УДК 930 (477)

Тригуб П.М., Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили

Тригуб Петро Микитович (1935 р.н.). Доктор історичних наук, професор, заслужений працівник народної освіти України, дійсний член Української академії історичних наук. У 1958 р. закінчив історичний факультет Харківського державного університету. Завідувач кафедри міжнародних відносин, історії та філософії МДГУ ім. Петра Могили. Має понад 120 наукових праць, в т.ч. 10 монографій. Основні напрямки наукових досліджень – національно-визвольна революція 1917-1920 рр. в Україні та зовнішня політика її в цей час, аграрна історія України, історичне краєзнавство.

С.М.Королівський – дослідник української революції 1917-1918 рр.: до сторіччя з дня народження

У статті висвітлюється життя й діяльність відомого українського історика, дослідника доби української національно-демократичної революції 1917-1918 рр. Степана Мефодійовича Королівського, доктора історичних наук, професора Харківського університету.

The article describes the life and activity of a famous Ukrainian historian of the time of national-democratic revolution 1917-1918 Stepan Mephodyiovich Korolivskiy, Doctor of history, professor of Kharkiv University.

У 2004 р. минає 100 років з дня народження відомого українського історика, доктора історичних наук, професора, лауреата Державної премії УРСР Степана Мефодійовича Королівського, який зробив великий внесок у розвиток вітчизняної історичної науки, досліджуючи актуальні питання революційних подій в Україні в період 1917-198 рр., у справу підготовки і виховання кадрів майбутніх істориків.

С.М.Королівський народився 16 серпня 1904 р. в селі Катеринівці Петропавлівського району Дніпропетровської області в селянській родині. Потяг до знань привів його до Харківського ін-

ституту народної освіти, який і закінчив у 1927 р. З 1928 р. викладав у вищих навчальних закладах Харкова, зокрема з 1933 по 1976 рік – у Харківському державному університеті ім. О.М.Горького, де з 1945 року завідував кафедрою історії СРСР. Тут він став кандидатом і доктором історичних наук, доцентом і професором, створював свої наукові праці, виховував студентів, аспірантів і докторантів.

Творча спадщина вченого надзвичайно багата, причому в основному присвячена подіям 1917-1918 рр., зокрема Жовтневій революції. Перші його роботи на цю тему з'явилися ще у

30-ті роки, але вони лише частково торкалися цієї проблеми [1]. Постійно історією Жовтневої революції в Україні історик став займатися лише після Великої Вітчизняної війни, коли одночасно з викладанням у Харківському університеті він очолював у Центральному державному архіві Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР, який тоді знаходився у Харкові (нині – Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, м. Київ), роботу по виявленню і публікації документів з історії Жовтневої революції, а потім і громадянської війни в Україні. З тих пір його наукова діяльність йшла у двох напрямках – дослідницькому та археографічному.

За післявоєнний час С.М.Королівський надрукував понад 40 дослідницьких робіт з історії Жовтневої революції та громадянської війни в Україні загальним обсягом понад 100 друкованих аркушів. Паралельно під його редакцією і з його ґрунтовними вступними статтями архівні й наукові установи УРСР видали корпус документів з історії Жовтневої революції в Україні – спочатку в двох, а потім у трьох томах загальним обсягом у 280 друк. арк., а також з історії громадянської війни в Україні – у трьох томах, чотирьох книгах, загальним обсягом у 220 друк. арк. [2].

Взагалі за роки своєї наукової діяльності вчений надрукував понад 100 наукових і науково-популярних праць, які вийшли як окремими виданнями, так і у вигляді статей в журналах, збірниках наукових праць загальним обсягом близько 150 друк. арк. Крім того, під його редакцією вийшли монографії, навчальні посібники, збірники статей, документів і матеріалів – загальним обсягом близько 700 друк. арк. [3].

Тема Жовтневої революції у радянській історичній науці вважалася надзвичайно важливою і престижною, нею займалися провідні історики України: акад. АН УРСР М.І.Супруненко, доктори історичних наук, професори М.А.Рубач, Ю.М.Гамрецький, І.Ш.Черномаз, В.Я.Борщевський, Є.М.Скляренко та багато інших. Провідними установами в цьому питанні були Інститут історії України АН УРСР та Харківський державний університет, саме С.М.Королівський у Харкові очолював цей напрямок дослідження, створив власну наукову школу, до якої зараховує себе і автор цієї статті.

У полі зору Степана Мефодійовича знаходилися такі питання Жовтневої революції: подія в

цілому, її передумови, періодизація, спільність з подіями, які проходили на території колишньої Російської імперії, та своєрідність в умовах України; роль комуністичної партії та її керівника В.І.Леніна в революції в Україні; ради, їх роль і значення; український національний рух, його рушійні сили і характер, його місце в революції; процес утворення і становлення Української радянської держави, її характер і взаємовідносини з Російською соціалістичною радянською республікою, найважливіші державні акти, які лягли в основу її створення; боротьба трудящих України разом з іншими народами країни за перемогу революції, внесок українського народу у загальну справу боротьби за владу Рад; розгром контрреволюційних сил в Україні; нарешті, питання археографії Великої Жовтневої соціалістичної революції в Україні.

Серед робіт, які охоплювали всю історію Жовтневої революції, на перший план слід віднести колективну узагальнюючу працю, написану дослідником у співавторстві з М.І.Супруненко та М.А.Рубачем [4] і удостоєну Державної премії Української РСР. В цій роботі у світлі вимог марксистсько-ленінської методології автор висунув ряд принципових теоретичних положень.

Він зазначає, що Лютнева революція як в Росії, так і в Україні має буржуазно-демократичний характер, стала важливим етапом на шляху до Великої Жовтневої соціалістичної революції, яка перемогла на території України в грудні 1917 – січні 1918 рр.

За усталеними догмами, “брехливим і безпідставним” він називає твердження “українських буржуазних націоналістів”, маючи на увазі, насамперед, М.Грушевського, про національний чи національно-демократичний характер революції 1917 р. в Україні, головним завданням якої було відродження і утвердження Української національної держави. Автору цієї статті невідомо, як в душі оцінював Степан Мефодійович діяльність М.Грушевського, В.Винниченка та інших діячів української революції, але він офіційно дотримувався чіткої лінії української радянської історичної науки – вдарити ще раз по позиціях українських буржуазних націоналістів, розвінчувати їх як запеклих ворогів українського народу. Так робила більшість маститих істориків тодішніх часів.

Можна сказати словами С.М.Королівського, виголошеними у 1969 р., що “цілком природно,

що в них (працях дослідника. – П.Т.) є окремі положення, які не можна не визнати застарілими і навіть помилковими. Деякі з них відображають учорашній день, учорашній рівень нашої науки” [5]. Правда, цей вислів стосувався до проблем, породжених культом особи Й.В.Сталіна, але цілком може бути віднесеним і до наших часів.

Соціалістична революція, продовжує вчений, була історично обумовленим результатом соціально-економічного і політичного розвитку всієї країни, критикує твердження окремих істориків про відсталість України та злиденність трудящих як основну причину революції. Автор говорить про наявність глибоких протиріч, багатьох важливих невирішених проблем і, насамперед, протиріч між продуктивними силами капіталізму і феодално-кріпосницькими рештками, які заважали його розвитку, які неможливо було ліквідувати без буржуазно-демократичної революції, і протиріч, які визріли вже всередині капіталістичного суспільства, яке вступило на шлях імперіалізму і довело їх до такої межі, що їх не можна було знищити без соціалістичної революції.

Всі свої положення автор підтверджує цифрами і фактами. Він показує відносну розвинутість економіки і класово-соціальної структури населення України напередодні революції, наводить дані, які характеризують стан промисловості, сільського господарства і транспорту України. Особливу увагу він приділяє напівколоніальному становищу України в системі Росії, хижацькій експлуатації її багатств, гнобительській політиці російського самодержавства, становищу окремих класів і верств населення, українському національному рухові, розмежуванню сил у ньому, обґрунтовано критикує теорію безкласовості українського суспільства, створену українськими націоналістами.

Автор звертає увагу на ще одне гостре протиріччя: прогресивне за своєю суттю прагнення братніх народів до об'єднання та імперіалістичним, насильницьким способом цього об'єднання, який здійснював російський царизм. Це протиріччя викликало незадоволення і обурення (національно-визвольну боротьбу трудящих мас, міжнаціональне тертя всередині пануючих верств) і теж могло бути ліквідоване лише шляхом повалення влади поміщиків і капіталістів, тобто внаслідок соціалістичної революції.

Підсумовуючи соціально-економічний і політичний розвиток країни, С.М.Королівський за-

значав, що Україна підходила до революції з багатьма невирішеними питаннями: існування застарілого самодержавного ладу, поміщицького землеволодіння, безправного і злиденного становища робітників, національного гноблення. Всі суперечності до краю загострила Перша світова війна. Вчений робить висновок, що в тих умовах, які на той час склалися, революція була єдиним можливим виходом для трудящих України [6].

Історію Жовтневої революції С.М.Королівський, як і інші історики, починав з огляду подій Лютневої революції в Україні, шляху від буржуазно-демократичної до соціалістичної революції. Він відзначає, що вона пройшла ті ж самі етапи, що і в усій країні: мирного й немирного розвитку, двовладдя і підготовки збройного повалення влади буржуазії. Більшовицьким організаціям під керівництвом Центрального комітету, В.І.Леніна довелося провести гігантську роботу по завоюванню мас і масових організацій, ізоляції меншовиків та есерів, створенню збройних сил революції – робітничої міліції й Червоної гвардії. В умовах України більшовикам довелося приділяти особливу увагу національному рухові, залучати на свою сторону справді революційні елементи в ньому, розвінчувати та викривати контрреволюційні.

Напередодні Жовтневого перевороту в Петрограді поляризація сил в Україні досягла крайніх меж, все більша кількість масових організацій трудящих вимагала переходу влади до рук Рад. Тому Жовтнева революція, яка розпочалася у Петрограді, знайшла співчуття й підтримку в Україні. Тут також розпочалася боротьба за встановлення влади Рад. І С.М.Королівський на багатому фактичному матеріалі, який нерідко вперше вводився до наукового обігу, показує цю боротьбу в усіх регіонах України, особливо детально зупиняється на заключному етапі цієї боротьби – розгромі “буржуазно-націоналістичної і кадетсько-каледінської” контрреволюції, яка припала на другу половину грудня 1917 р. і січень 1918 р. і майже повсюдно увінчалася повною перемогою.

Особливу увагу у викладі соціалістичної революції в Україні Степан Мефодійович приділив Першому Всеукраїнському з'їздові Рад, який проходив у Харкові 11-12 грудня 1917 р. Він вперше в українській радянській історичній літературі детально дослідив історичну обстановку, в умовах якої був скликаний з'їзд, зрив робо-

ти з'їзду в Києві, проведення його у Харкові, його рішення і ставлення до них з боку трудящих України. "Перший Всеукраїнський з'їзд Рад, – писав він у 1951 р., – мав велике історичне значення. Проголосивши Україну Республікою Рад і обравши Центральний Виконавчий Комітет Рад, він став важливим переломним моментом у боротьбі за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, за Українську Радянську Соціалістичну Республіку" [7].

У своїх роботах С.М.Королівський підкреслює величезну роль В.І.Леніна, ЦК РСДРП(б) і Ради Народних Комісарів Російської Радянської республіки у підтримці боротьби трудящих мас України за встановлення Радянської влади. Свої загальні праці він завершує розгромом Центральної Ради і військ Каледіна на Дону, початком перетворень в галузі економіки, культури і побуту трудящих України.

Дослідник підкреслює, що революція в умовах України відзначалася виключною складністю, напруженістю і гостротою. Обумовлені вони були не тільки наявністю в Україні сильного, відносно добре організованого поміщицького і буржуазно-куркульського прошарку, але й великою заплутаністю національних відносин, які викликали до життя бурхливий національний рух, який вкрай ускладнив процес революції.

Факторами, які сприяли успіху революції в Україні, були вигідне географічне і стратегічне положення, наявність численної армії революційного пролетаріату і певного рівня його організації. Однак серйозними перепонами на цьому шляху стали численні сили контрреволюції в особі збройних сил і органів Тимчасового уряду, дії російських контрреволюційних партій і організацій – монархістів, октябристів, кадетів, російських соціал-угодівців – меншовиків та есерів, єврейських та польських націоналістичних партій. Старий царський генералітет, офіцерський корпус армії, полки донських козаків, батальйони ударників і георгієвських кавалерів, численні юнкерські школи стали їх ударною силою.

С.М.Королівський говорить про активізацію сил української націоналістичної контрреволюції, очолюваних Центральною Радою, різними націоналістичними партіями і організаціями, які намагалися встановити свою владу на території України. Ускладнювала ситуацію та обставина, що більшовицькі організації України, Ради і профспілки ще не були об'єднані у всеукраїнсь-

кому масштабі і не мали своїх всеукраїнських центрів, чимало Рад України на час революції ще не були більшовизовані, зокрема такі впливові, як Харківська, Катеринославська, Одеська та деякі інші, йшли за меншовиками, есерами і націоналістами, що дуже ускладнювало боротьбу за соціалістичну революцію.

Багато істориків, зауважував вчений, натхненні благородним бажанням всебічно показати благотворну роль допомоги російського народу своїм братам-українцям в їх боротьбі за соціальне і національне розкріпачення, поступово скочувалися на шлях применшення, а то й просто змазування ролі самих трудящих України в боротьбі за владу Рад, за перемогу соціалістичної революції. Цим самим вони фактично давали матеріал для підтвердження і виправдання версії націоналістичних істориків про чужорідний характер Радянської влади в Україні, про насильницьке привнесення її з Півночі, про її окупаційний характер. Степан Мефодійович писав, що "вирішальні перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції в Україні досягнуті зусиллями трудящих України при величезній підтримці братнього російського народу, який не тільки першим здійснив соціалістичну революцію і тим самим дав могутній поштовх соціалістичній революції на окраїнах, але надав пряму всебічну допомогу українському народу в його боротьбі за владу Рад" [8].

Більш того, історик дотримувався думки, що трудящі України не тільки відіграли вирішальну роль у боротьбі за перемогу влади Рад в Україні, але й зробили значний внесок у встановленні Радянської влади в усій країні, зокрема у Петрограді, Москві, на Південно-Західному фронті, на Дону, у прийнятті на себе удару австро-німецьких військ та ін. Він вважав, що головним результатом соціалістичної революції в Україні був той факт, що вона вперше за багато років історії українського народу забезпечила йому створення суверенної національної держави – Української Радянської Соціалістичної Республіки. Саме в цьому дослідник вбачав разом з іншими радянськими істориками велику визвольну місію жовтневої соціалістичної революції в Україні, бо саме вона корінним чином змінила історичні долі українського народу.

Нарешті, на думку історика, перемога Жовтневої революції, утворення Української радянської держави, досвід боротьби трудящих за перемогу Жовтня має не тільки внутрішнє, а й міжнародне значення.

У творчій спадщині С.М.Королівського – статті про роль Рад робітничих і солдатських депутатів у період підготовки і проведення Жовтневої революції [9], утворення Української радянської держави та початковий етап її розвитку [10], український національний рух [11]. Останнім питанням дослідник цікавився давно, дійшовши висновку про надзвичайну заплутаність цього питання в історичній літературі. Він виділяє три концепції українського національного руху: націоналістичну, великодержавну і лєнінську, яка визнавала національне питання важливим, але не основним, виключним чи вирішальним. При всій зацікавленості українських трудящих у ліквідації всіх перешкод на шляху вільного національного розвитку, зазначає вчений, все ж основну увагу вони приділяли політичним та соціальним питанням.

С.М.Королівський рішуче виступив проти теорії, за якою весь український національний рух у 1917-1918 рр. був ідеологічно і тактично єдиним і наскрізь контрреволюційним, в ньому були дві лінії – робітників і селян та буржуазії. Національні вимоги робітників і селян включали вимоги національного самовизначення України, забезпечення повного рівноправ'я всіх народів, які населяли Україну, введення української мови у всі сфери життя, не ігноруючи при цьому російської та інших мов. Автономія України мислилась робітниками і селянами як широка програма соціально-економічних перетворень, вони не йшли у своїх вимогах далі автономії у складі Російської федерації, а українська національна буржуазія розуміла автономію як крок до створення самостійної Української держави.

Центральну Радю дослідник визначав як буржуазно-куркульську націоналістичну організацію.

Таким чином, можна зробити висновок, що історичні погляди С.М.Королівського, які формувалися у період існування радянської політичної системи, відображали ту епоху і стан розвитку історичної науки у післявоєнний час. Сучасні дослідники у своїх кандидатських та докторських дисертаціях говорять про “заідеологізованість”, “заангажованість”, “упередженість” творів радянських істориків, цим самим применшуючи їх внесок в історичну науку. Ці ярлики можна приклеїти і до творів С.М.Королівського. Але він був ученим своєї епохи, талановитим і своєрідним. Саме він підняв величезний пласт документів епохи бурхливих 1917-1918 рр., дослідив питання, які до того науковцями майже не піднімались. Його теоретичні положення ґрунтувалися на добротному фактичному матеріалі, його твори реально відображали історичну дійсність попри всі ідеологічні нашарування. У цьому їх велика наукова цінність.

Степан Мефодійович створив власну наукову школу, з якої вийшли десятки вчених-істориків, які й досі плідно працюють у наукових установах та вищих навчальних закладах України та за її межами, його пам'ятають сотні і тисячі студентів-істориків Харківського державного університету. Образ С.М.Королівського, талановитого вченого і блискучого лектора-викладача, назавжди залишився у серці його численних учнів.

Література

1. Королівський С.М. Програма з історії України для робаків і технікумів. – Харків, 1932; Його ж. Короткий нарис історії Харківського державного університету ім. О.М.Горького за років Великої Жовтневої соціалістичної революції // Короткі нариси з історії Харківського державного університету. – Харків: Вид-во ХДУ, 1940.
2. Победа Великой Октябрьской социалистической революции и установление Советской власти на Украине: Сборник документов и материалов / Под ред. С.М.Королівського. – К.: Госполитиздат УССР, 1951; Подготовка Великой Октябрьской социалистической революции на Украине: Сборник документов и материалов / Под ред. С.М.Королівського. – К.: Госполитиздат УССР, 1955; Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Февраль 1917 – апрель 1918: Сборник документов и материалов в трех томах. Т. 1-3 / Под ред. С.М.Королівського. – К.: Госполитиздат УССР, 1957; Гражданская война на Украине. (1918-1920): Сборник документов и материалов в 3-х т., 4-х кн. Т. 1-3 / Редколлегия: проф. С.М.Королівський (ответственный редактор), доц. Н.К.Колесник, проф. И.К.Рыбалка. – К.: Госполитиздат УССР, 1967.
3. Королівський С.М. Вопросы истории и археографии Великой Октябрьской социалистической революции

на Украине: Доклад о содержании основных опубликованных работ, представленных по совокупности на соискание... докт. ист. наук: 07.571 – история СССР / Харьковский гос. ун-т им. А.М.Горького. – Харьков, 1969. – С. 27.

4. Королівський С.М., Рубач М.А., Супруненко Н.И. Победа Советской власти на Украине. – К.: Госполитиздат УССР, 1967; Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні: У 2 т. Т. 1. Автори тому – С.М.Королівський, М.А.Рубач, М.І.Супруненко. – К.: Держполітвидав УРСР, 1967.
5. Королівський С.М. Вопросы истории и археографии Великой Октябрьской социалистической революции на Украине. – С. 128.
6. Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Т. 1. – С. XIV-XV.
7. Победа Великой Октябрьской социалистической революции и установление Советской власти на Украине. – С. 42-43.
8. Победа Великой Октябрьской социалистической революции на Украине // Научно-информационный бюллетень (Киев). – 1957. – № 4(30). – С. 8.
9. Королівський С.М. Більшовизація Рад в період підготовки Великої Жовтневої соціалістичної революції // Труды історичного факультету Харківського ордена Трудового Червоного Прапора державного університету ім. О.М.Горького. Т. 4. – Харків: Вид-во ХДУ, 1958; Його ж. Борьба большевиков за завоевание Рад у 1917 році // Большевики України в

- боротьбі за перемогу Жовтневої революції і встановлення Радянської влади. – К.: Держполітвидав УРСР, 1957; Його ж. Виникнення і початок діяльності Рад на Україні в 1917 році // Питання історії народів СРСР: Міжвід. респ. наук. збірник. – Харків: Вид-во ХДУ, 1967.
10. Королівський С.М. Перший з'їзд Рад України. – К.: Держполітвидав УРСР, 1957; Його ж. Перша Всеукраїнська селянська конференція. – Харків: Обл. вид-во, 1958; Королівський С.М., Рубач М.А., Супруненко Н.И. Вказ. праця та ін.
11. Королівський С.М. Украинское национальное движение в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции // История СССР. – 1965. – № 5; Його ж. Українське питання на Першому Всеросійському з'їзді Рад робітничих і солдатських депутатів // УІЖ. – 1967. – № 11; Королівський С.М., Рубач М.А., Супруненко Н.И. Вказ. праця та ін.

Надійшла до редколегії 29.03.2004 р.